

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

EMLÉKBESZÉD

LEWES HENRIK GYÖRGY

KÜLSŐ TAG FÖLÖTT.

SZÁSZ KÁROLY

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Emlébeszéd Lewes Henrik György

k. t. fölött.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1880. nov. 22-ikén tartott összes ülésében.)

Midőn Lewes Henrik György, akadémiánk hirneves külföldi tagjának 1878. novemberhó 30-ikán bekövetkezett halála első hírére, áthatva a veszteség érzetétől, mely e kitünő író és tudós elhúnytával akadémiánkat is érte, arra vállalkoztam, hogy emlékezetét, érdemei méltatásával, én újítsam meg az Önök körében, ez erőm fölötti vállalkozással oly könnyelműséget követtem el, mely — félek — igen súlyosan fogja magát ez órában, midőn ígéretem beváltására került a sor, megbosszulni; és pedig nem csak rajtam, a könnyelmű vállalkozón, a ki azt megérdemelt, hanem — fájdalom — az ő emléken is, mely méltóbb s mindenekfölött alkalmasb szónokot érdemelt volna. Igen is élénken élt bennem s minden kellemes emlékeivel együtt föltámadt s egészen elfoglalta elmémet a gyönyör érzete, melyet egyik fő művének, a *Goethe életének* ismételt olvasása, s míg azt könyvkiadó bizottságunk megbízásából lefordítottam, az azzal való huzamosb és beható foglalkozás nekem szerzett s ez emlékektől elvakítva, egy percze hivatottnak véltem magamat, irodalmi munkássága méltatására s hogy emlékebeszédet tartsak fölötte.

De Lewes írói munkássága oly sok oldalú, szelleme oly tágas terjedelmű, hogy amaz egy műve, bármily jeles legyen is s méltán fő művei egyikének mondható, csak kisebb részét teszi az általa végzett munkának, mely túlnyomólag oly körébe esik a tudásnak, a melyekben én majdnem egészen járatlan vagyok s melyeket kellőleg méltatni, annál kevésbbé megítélni vagy épen bírálni, egyáltalán fogva nem érezhetem hivatottnak magamat. A bölesészet, történelem, sőt a természettudományok

körébe vágó igen jelentős és terjedelmes munkássága kívül esik felfogásom s ítéletem körén; pedig ezek teszik ki irodalmi dolgozatai legnagyobb részét. Az akadémiánk könyvkiadó vállalatában szintén megjelent másik fő műve, a »Bölcsészeti Thales-től Comte-ig«, »Aristotelese« s bölcsészeti tárgyú nagy munkája »Az élet és lélek kérdései« melynek csak két első része jelent meg életében, a harmadiknak nagyobb fele pedig kéziratban maradt hátra s halála után látott napvilágot, valamint az élete utolsó évében megjelent »Lélektana« — akadémiánk második —, természettudományi munkái végre, a »Közéleti élettan« és »Tanulmányai az állati élet körül«, ennek harmadik osztálya részéről volnának méltatandók.

Mivel azonban Lewes társaságunk első osztályába volt mint külföldi tag sorozva, s ezt nem csak szorosán idevágó széptani és irodalomtörténeti tárgyú művei, hanem általában s minden munkáin felülmúló széppróza-írói jelessége s az irodalmi műformák iránti kiváló érzéke igazolja: még erőtlenségem érzetében sem utasíthattam el magamtól az egyszer elvállalt kötelességet, miután abban más osztályokbeli tagtársaimmal meg nem osztozhattam.

Feladatomnak tőlem telhetőleg megfelelni óhajtvá, elhunyt tagtársunk egy személyes ismerősének szíves közbenjárásával, családjához fordultam írói s tudományos munkásságát illető felvilágosításokért; s halálával kell emlékezmem arról, hogy a kitűnő író özvegye, ki George Elliot név alatt maga is a jelenkor egyik legkitűnőbb írója, valamint fia Charles, derék író szintén, nem csak az elhunyt posthumnus művének megküldésével, de életére, munkásságára s halálára vonatkozó számos adat s angol nekrológjai közlésével is szívesek voltak megkönnyíteni munkámat, melyre e segítség nélkül valóban képtelen lettem volna.

Oly férfiról levén szó, ki egész életét az irodalomnak és tudománynak szentelte s kinek annál fogva élete és munkája elválaszthatatlan egymástól; a mellett oly férfiról, kinek életrajzát közöttünk még azoknál sem tehetjük ismertnek föl, a kik műveit ismerik, megbocsáthatónak vélem, életrajzi

keretbe foglalni róla az emlékbeszédet, bár különben ezt az emlékbeszéd magasabb szónoki formájával — melyről azért ezúttal le kell mondanom — nem tartom összeegyeztethetőnek. Lewes Henrik György emlékét, közöttünk, kik őt közről nem ismertük, egyedül munkás élete rajza által remélhetem maradandóvá tenni, — a menyire t. i. erre én képes lehetek.

Lewes H. Gy. 1817. ápril havában született Londonban. Szüleiről nem sikerült semmit megtudnom; s angol nekrológistái sem jegyeznek fel atyjáról semmi emlékezetre méltót. Nagyatya Charles Lee Lewes azonban jeles színész volt, ki a múlt század utolsó negyedében virágzott Londonban, s unokája talán tőle, vagy a róla fenmaradt családi hagyományokból merítette előszeretétét nem csak a dráma, mint irodalmi ág, hanem a színészet mint előadó művészet iránt is. Fiatalkorában, írói pályája első korszakában drámákat írt, s saját darabjaiban föl is lépett s később is, benső barátjával Dickens Károlylyal együtt, ki szintén kitűnő előadó s műkedvelő színész volt, részt vett az ez által rendezett előadásokban.

Az oktatás, melyben György gyermek- és serdülő korában részesült, tervtelen és kapkodó volt; de talán épen ez segítette őt sok oldalú tehetségei kifejtésére s így leginkább talált szellemi alkatához s élete későbbi irányához. Mindegyre más-más iskolába járt, a többi közt legtovább Dr. Burneyhez Greenwichben. Fiatalsága néhány évét a csatorna szigetein töltötte, többi közt Jersey szigetén járt iskolába s egy ideig a Bretagneban is; valószínűleg ennek köszönhetette, hogy a francia nyelv ismeretét, a beszéd gyakorlatát s a francia szellemet is nagymértékben elsajátította. Talán e korán elvetett magvak termették meg benne jóval később a Comte Ágost pozitivizmusa iránti előszeretétet, mely bölcsészetének uralkodó irányává vált utóbb.

Mikor iskolai tanulását befejezte, ugyanazt folytatta az életben a pályaválasztással, a mit az iskolázással kezdett volt, — a tervtelen, mindegyre változó, mindent próbálást, mielőtt valamiben megállapodhatott volna. Először egy közjegyző irodájába került s okmányokat és periratokat körmölgetett; azután egy orosz kereskedő üzletében próbált szerencsét; de talán maga sem áltatta magát egy pillanatig is azzal a

hittel, hogy ilyes alkalmazások végkép le fogják kötni s benők élete czélját feltalálhatná. Természeti hajlama a könyvek felé hajtotta; s megtakarított shillingjeivel mindjárt könyveket vásárolt, melyekbe hivataltól üres óráiban azonnal bele is mélyedt. És adataink vannak, hogy első könyvei, melyeket a maga pénzén vásárolt, bölcsészeti könyvek voltak s az ügyész és a kalmár bódéja mellett mindig a philosophián járt az esze. De mivel a philosophia, mint előszeretettel üzőtt tudomány, egyhamar legalább nem ígért kenyeret neki, hogy mégis közelebb menjen czéljához egy lépéssel, a kereskedő üzletét is oda hagyta, s orvosi pályára vetette magát és kórházakba járt a boncztan tanulása végett, nem hagyva föl a mellett bölcsészeti tanulmányait sem. A kórházakból azonban csakhamar elüzte természeti gyöngesége. A sebészi műtételek látását s a hullaszagot nem bírta elviselni s a boncztant és élettant csak elméletileg tudta tanulni, vagyis philosophiai és embertani tanulmányainak egy részévé tette, a nélkül hogy orvosilag elsajátíthatta volna.

Meggyőződve ennyi nem sikerült kísérlet után, hogy az ugynevezett gyakorlati életpályák egyike sem való neki, elhatározta kizárólag a tudománynak szentelni életét s tanulmányai folytatása végett 1838-ban Németországba ment. A philosophia vonzotta oda; de jövőjére nézve nem volt semmi megállapított terve: csak tanulni; s a határozatlan sejtelen élt lelkében, hogy ha egészen a szellemi munkára szenteli magát, a szellemi munka sem fog adósa maradni. »Azok egyike volt ő« — írja róla barátainak egyike — »a kiket képességök dagálya ellenállhatatlanul s fokonyként sodor az irodalmi tevékenységbe; a dagály haladása bizonyos, de az apályban vissza-visszasikamló hullámok közben-közben inkább gátolni mint elősegíteni látszanak a haladást. Az ár mindazáltal ment a maga útján s színültig töltötte a medert.«*)

Két évet töltött Németországban s onnan visszatérte után kizárólag az irodalomnak élt. De kettős életét, melyet az előtt viselt, a kenyérkeresetnek s tudományos hajlamainak, egyelőre még nem tagadhatta meg. Irodalmi munkásságának

*) *Antony Trollope*, a *Fortnightly Review*-ban.

is, első időszakában legalább, egyik része még csak kenyérkereset volt, a mi a módot biztosította, hogy tulajdonképeni tanulmányainak háborítatlanul élhessen.

Első munkája, a mennyire tisztába jöhetünk vele, vagy is a mit legelőbb írt, bár nem legelőbb adott ki, mert 1841-ben, 24 éves korában írta, de csak 1850-ben jelent meg, egy tragédia volt, *A nemes szív* című. Bár előadatott (s előadásában maga is részt vett), könyv-dráma inkább, mint színpadi mű. Liverpoolban és Manchesterben került színre s a főszerepben — Gomezben — a szerző maga lépett föl. Hogy nem volt tehetségtelen színész, bár nyilvános színpadon a maga darabján kívül máshol aligha játszott, mutatja az, hogy a Dickens magán színpadán, sok évvel később, kedvelt szereplő volt. Drámája szép helyeket tartalmaz, nemes érzelmekkel s fenkölt dictionál; de drámai becse kevés. Nem találta el, az első dobásra, a czélt.

Még a *Nemes szív* megjelenése előtt, de annak megírása után, adott ki egy tanulmányt a *Spanyol drámáról* (1846) s két regényt: *Ranthorpe*-ot (1847) és *Rózsa-, fehér- és violaszín*-t, 1848-ban. Ugyanez évben adta ki *Rosbepierre életét* is, talán egyetlen művét, mely teljesen elhibázottnak, vagy épen nem sikerültnek mondható. Maga is óhajtotta később, bár ne írta volna. A szorosan vett történelem, s a politikai élet-és jellemrajz nem az ő mezeje volt. Tehetsége, kiválóan irodalmi irányú lévén, sokkal alkalmasb volt a szellemek értelmi, mint erkölcsi fejlődésének s működéseinek bírálatára. Regényeit is elhibázottnak s aránylag csekély becsűeknek tartják közönségesen. Részemről csak *Ranthorpe*-ot olvastam, mely több kiadást is ért, a nálunk is közkezen forgó *Tauchnitz*-kiadásba is fölvétetett s németre is lefordított; megannyi jel, hogy még sem lehet egészen értéktelen s nem csak az író, más téren szerzett, hírneve kölcsönöz neki egyedüli érdeket. Durva s inkább elnagyolt mű, de a jellemzés erős vonásokkal van adva benne; egy még ki nem forrott író művének látszik.

Írói pályájának ez első korszakában úgy látszott a szép-irodalomnak s általában a könnyebb irodalomnak akarja szentelni tehetségeit. 1851-ben álnév alatt megjelent vigjátéka: *Az üzér-játék* (*The game of speculation*), mely az addigiaknál

nagyobb sikert aratott s melyről csakhamar köztudomású lett, hogy ő írta: még megerősítette e föltevést. Pedig nem úgy volt. Míg e könnyebb, s meg kell vallani, kevésbé marandó becsű dolgokat kenyérkeresetből írta, már Németországból visszatérte után mindjárt s így a negyvenes évek elején elkezdte azokat a bölcsészettörténeti tanulmányokat, melyek őt később hírnevessé tették s ideje és ereje java részét kezdettől fogva és folyvást azoknak szentelte. Tagadhatatlan hajlama volt a szinpadhoz, a tragédiához, a satyrához s könnyen és gyorsan írta említett műveit; de e hajlama mellett is, ha biztos jövedelme van, hogy oly munkának szentelhesse minden idejét, melytől jövedelmet nem vagy csak későn várhatott, — aligha írta volna azokat.

S a mivel ez évek alatt, s még soká azután is, még inkább elfoglalta magát mint ama szépirodalmi művei megírásával, tudniillik journalistikai működése, melyet 1841-től kezdve folytatott, az angol időszaki folyóiratok s szemlék majd mindenikébe adva széptani, kritikai, irodalomtörténeti s vegyes tartalmú cikkeket, melyek közül, az angol nagy színészek, Kean, Sheridan, Macready élet- s jellemrajzai »Actors and acting« cím alatt, külön is megjelent, — ez is mind csak arra való volt, hogy ez úton biztosítsa magának s tegye általában lehetővé, tulajdonképeni céljának, élete igazán tudományos munkájának folytathatását. 1851-től 1854-ig a *Leader-t* (A vezér) szerkesztette s ez látszólag annyira elfoglalta, hogy mindenki azt hitte, nem is tesz mást, mint becsülettel és lelkiismeretesen végzi a mit elvállalt. Pedig az alatt is nagy művén dolgozott. 1865-ben a ma is nevezetes és nagy hatású *Fortnightly review-t* alapította s bár, a túlságos munka miatt megrendült egészsége kényszerítette, hogy annak tényleges szerkesztésétől 1866. végén visszalépjön, munkatársa maradt mindvégig. De sem a szerkesztés, sem a szemlei cikkek s közlemények megírására fordított idő, nem vonta el őt nagy munkájától, melynek életét szentelte.

Ideje azért e nagy munkát megneveznem: *A bölcsészet története az*, melyet könyvkiadó bizottságunk gondoskodásából, irodalmunkba átültetve is bírnak. A mi kiadásunk azonban legutolsó s legteljesebb alakjában adja e nagy munkát, mely-

nek át meg átdolgozása s kiegészítése több mint húsz évi, csaknem szakadatlan munkáját vette igénybe írójának.

Első alakjában, a mint mindjárt írói pályája kezdetén (1845—6-ban) megjelent, mint *Bölcsészek életrajza* (Biographical History of Philosophy), még kis könyvecske volt; de már akkor megtette a maga hatását. Az angol nem igen kedveli a spekulatív philosophiát s az, német alakjában, élvezhetetlennek és emészthetetlennek tetszik e tápláló izes eledelhez szokott nemzet előtt. De a Lewes könyve úgy volt írva, hogy népszerűvé lehetett, mert olvashatóvá s érthetővé tette a philosophiát. S ez nyitotta meg előtte az irodalom sorompóit annyira, hogy új meg új, mindig átdolgozott, bővített és kiegészített kiadásokat érjen; míg egyes részeit, mint az Aristoteles életét s bölcsészetét, majd a Comte Ágost positivizmusát, a szerző külön is kidolgozta s később az egészbe beolvastotta, úgy hogy könyve, mint egész, mai alakjában: *A bölcsészet története Thalestől Comte-ig*, marandó becsre s tartós hatásra tett szert. Kik eddig izzadásig gyötörve érezték magokat a Spinoza pantheizmusa, vagy a Hegel még fásasztóbb pantheizmusa előadásai s fejtegetései által, most úgy kaptak e világos, mindent megmagyarázó és szemléltető előadásokon, majdnem mint egy mulattató regényen. A bölcsészeti rendszerek egymást támadó, czáfoló, kiszorító hosszú sora, két évezreden át; a világ nagy gondolkodóinak eszme-küzdelmei, bonczolásai, szörszálhasogatásai, — csaknem a külső történelem kézzel fogható tényei világosságával vonultak el az olvasó szemei előtt; s a rendszerek, bár elvi ellentétben egymással s egymás megdöntésére szánva, mint életműves fejlődés, egymásból származtukban és növekedtökben mint ugyanazon gondolat következetes fejleményei, jelentek meg a szemlélő előtt. Egyik sem az absolut igazság, de egyik sem csupa tévedés; egymást egészítik ki, egymást javítják, pótolják s együtt töreksenek az igazság felé, mely minden emberi gondolkodásnak s őszinte kutatásnak utolsó, meg is közelíthető, de teljesen soha el nem érhető célja.

Hogy e módszer magában jó s célhoz is vezet, az iránt semmi kétség. A kérdés csak az, sikerült-e Lewesnek, a bölcsészet ily népszerűsítése mellett megtartani az igazságot is s

nem sekélyesíteni el a gondolkodás mélységét? elég tudomány van-e nagyon is világos, nagyon is könnyen érthető, nagyon is népszerű előadásában?

Megvallom, e kérdésre felelni egyáltalában nem érzem hivatva magamat. De mondhatom: a legjobb bizonyságok szólanak mellette. Angliában a közvélemény, s ezt a tudományos folyóiratok mellett a Times is kimondotta, hogy a mit ott az új nemzedék a philosophiáról s a philosophiából tud, azt a Lewes népszerű fejtegetéseinek s bölcsészettörténelmi életrajzainak köszöni. Sekélyességet azonban, az e tekintetben igen kényes németek sem vetettek, tudtomra, szemére. Egy illetékes angol bírálója Harrison Frigyes pedig, a ki mint mondja, harmincz éven át újra meg újra tanulmányozta Lewes könyvét s annak kalauzolása mellett a nevezetesebb bölcsészeti rendszereket, épen az interpretáció hűségéről és igazságáról tesz tanúbizonytságot. »Ha, úgymond, Lewes nem ismerte volna mélyökig a régi és új bölcsészek műveit, ha nem hatolt volna be lényegökbe, ha csak könnyedén, újságíró módra bánt volna el tanaikkal, érdekes egyveleget állítva össze belőlök munkája értéktelen volna, sőt rosszabb mint értéktelen. Szerencsére nem úgy van. Kiállotta a kritika és az idő kettős próbáját. Ragyogó irálya alatt az elemzés kristály-világossága tündöklök s nála minden valódi átértésre s tiszta felfogásra van alapítva.

»Hogy egy ily könyv általános sikert arathatott, azt irodalmi eseménynek mondhatjuk a tudomány történetében. Oly egyenes őszinteséggel kimondott nézetek a theologiáról, metaphysikáról s a többi megállapított orthodoxyiáról; alapeszmeje s végkövetkeztetése, mely minden lapjából kisugárzik, hogy a metaphysika, mint Danton a forradalomról mondta, saját gyermekeit nyeli el s végre önmegsemmisítésre vezet; ítélete, mely szerint Comte az összes előbbi bölcsészettek törvényes szülötte s a Positiv philosophia azok végeredménye: mindez, azt hinné az ember, már előre kárhoztatás alá vethetne egy könyvet, mielőtt megszületett. Az orthodoxok remegtek dühökben; a tanárok felfőrdtek; a metaphysika baglyai baljósólag huhogtak odúikból; de a közönség olvasta a munkát, a fiatal nemzedék elfogadta ismeretforrásul s a világ megtanulta belőle

a positiv módszert. A könyv megállta helyét, mert megmagyarázta s világossá tette, a mit előtte senki: hogy miben áll s mire törekszik a bölcsészet s miért ellenkeznek egymással annyira a bölcsészek. Az egyes rendszerekbe elmélyedő tudós specialismus csak arra való, hogy a chaost mélyebbé és zavarosabbá tegye, mint volt kezdetől fogva. De a Lewes könyve egyszerűen agyonütötte a metaphysikát!»

Comte »Tudományok bölcsészettét«, először önállóan, 1853-ban, Aristotelest mint »egy fejezetet a tudomány történetéből«, 1864-ben dolgozta ki Lewes; de e dolgozatai később fölvételt találtak, vagy inkább azok eredményei beolvastattak nagy művébe, mely 1857-ben bővített, 1867-ben egészen átdolgozott kiadásban jelent meg.

Időközben dolgozta ki Goethe életét, mely 1855-ben jelent meg első, s — miután belőle 13 ezer példány kelt el, angolul és németül — 1864-ben második tetemesen átdolgozott s különösen Goethe né tudományos munkáira behatóan kiterjeszkedő második kiadásban. Az első kiadást már 1859-ben ismerttettem, részletesen, három terjedelmes közleményben, a Budapesti Szemlében; kivonatosan összeállítva nyomán, némi más források s Goethe saját munkái felhasználásával is, a legnagyobb német író életrajzát. Az akadémia könyvkiadó bizottsága által (1874-ben) kiadott fordításom azonban a második, sokkal teljesebb kiadás után készült.

Lewes e műve, úgy hiszem, eléggé ismeretes a magyar közönség előtt, hogy bátran hivatkozhatom rá. Bár tudományos szempontból becsesebbek philosophiai munkái, nagy népszerűségét, Angliában, Németországban, sőt nálunk is, a Goethe életének köszöni. Nem lesz azért helyén kívül s talán az önök türelmével sem élek vissza, ha e művéről, melylyel szemben még aránylag legilletékesebbnek érezhetem magamat, kissé tüzetesebben szólok és saját benyomásaimnak, melyeket belőle nyertem, adok kifejezést.

Alig ismerek írói életrajzot, mely az írónak és az embernek teljesebb és világosabb képét adná, mint a Goethe élete Lewestől. Pedig a Goethe írói és emberi életét jól — s úgy leírni, hogy szellemi képe teljesen kidomborodjék belőle, nem csekély feladat. Oly hosszú, 83 évre terjedő, oly sokoldalú s

oly tevékeny élet, mint a Goetheé, már csak nyers anyagot is annyit szolgáltat, hogy belőle a kiválogatás, a közlendő és nem közlendő, az inkább vagy kevésbé jellemzőnek különválasztása, meg a fölveendő anyag rendezése magában is elég dolgot ad. Goethe, föllépésével mindjárt korszakot alkotott a német irodalomban, egyszerre a legnagyobb polczra lépett kortársai közt, s hosszú életében nem érte meg, hogy valaki elkerülje, megelőzze és felülmúlja. Munkái harminczhat vagy negyven kötetet töltenek be, s van köztök nem egy, a mi elsőrendű a világirodalomban, s a maga nemében örökre példány fog maradni, például lyrai költeményei, Faustja és Meister Wilhelmje. Munkái kiterjednek az irodalom csaknem minden ágára, és pedig nem csak a szépirodalom és költészet terén, hanem a tudományos, sőt a szorosán szaktudományi irodalomban is. Dal, epigramm, elégia, ballada, novella, regény, vigjáték, dráma, tragédia, műtörténelem, műbölcselet, kritika, természettudomány — s ennek annyi különböző ága, optika, állat- és növénytan, élettan, csontisme stb. — ime ennyi nemben és irányban dolgozott Goethe és pedig egyikben sem csak elvőtte és kísérletkép, hanem tüzetesen, komolyan, teljes odaadással és sokat.

S ha sok és szép, a mit irt, igaza volt egy kortársának és barátjának, Mercknek, a ki azt mondotta, hogy »a mit élt, még több és szebb volt, mint a mit irt.« A frankfurti polgárfi, miután első művével új irányt adott az irodalomnak, egy szép-lelkű fejedelem barátja és minisztere lett — s a nélkül, hogy valaha szolgájává vált volna a szokott értelemben, mindvégig udvaránál élt és működött; de a kis német város, melyet az ő jelenléte és hatása egy új Athénné tett, tevékenyen hatott ki egész hazájára, sőt az egész művelt világra. Átélt az újkor legnagyobb forradalmát és társadalmi átalakulását; cselekvő részt vett az irodalmi és tudományos újjászületésben; viszonyban állott a XVIII. és XIX. század legnagyobb elméivel, minden téren, a német írótól fel Napoleonig. Soha sem lázas, de mindig folytonos tevékenységben; szavának súlya, egyéniségének valami ellenállhatatlan varázsa volt, melytől, a ki vele érintkezésbe jött, nem szabadúlhatott. Ellenségeit barátjaivá tudta hódítani, barátjait örökre magához tudta bilincselni.

Fényes szerepet játszott a világban, de titokban szeretett jót tenni. S »szíve, — mint egy másik kortársa, Jung Stilling mondja — melyet kevesen ismertek, ép oly nagy volt, mint esze, mit mindenki ismert.«

Egy ily egyetemes szellem munkájának, egy ily nagy és sokoldalú élet lefolyásának méltó rajzolására, csak egy szintoly egyetemes és sokoldalú szellem lehetett képes. Lewes, ki mint journalista, kritikus és szépirodalmi író kezdette, mint bölcselet folytatta s mint természettudós fejezte be írói pályáját, a kortársak közül talán egyedül lehetett hivatva e feladatra, melynek benső nehézségén kívül, az anyag már említett bőségénél fogva, sajátlagos külső nehézségei is vannak. Az életíró két ellenkező veszély közt lebeg: vagy elvész a részletekben s nem bírja őket világos és kidomborodó képbe szedni össze, vagy túlságosan széles körvonaloknál marad, melyek csak üres keretet adnak az életteljes hús és vér helyett.

Lewes, azt lehet mondani róla, egyaránt távol maradt mind a két végtől. A Goethe jelleme, a mint eléggé terjedelmes könyvében előttünk áll, meni minden félreérthető határozatlanságtól, sőt nem is lassan lassan a fejlődés közben fáradtságosan kell megértéséhez jutnunk; a szerző úgy tudja azt bevezetni, hogy a jellem alapvonásai mindjárt világosak előttünk s az életrajz folyamában csak alakulásait kell figyelemmel kísérnünk. Lewes nem sokat elmélkedik, bár itt-ott eleget is, de többnyire a tetteket beszélteti s művei és élete által beszélteti a nagy író, a kinek életét írja, és pedig félreismerhetetlen, de nem elfogult előszeretettel. Mindamellett nem vész el a részletekben sem, a mit leginkább annak köszönhet, hogy csoportosítani tudja tárgyát s a krónikaszerű egymásutántól gyakran eltér, hogy pragmatikai rendezéssel segítsen túlságos anyagbőségén.

E módszer kétségkívül a legjobb egy oly hosszú és sokoldalú élet elbeszélésére, mint a Goetheé. Ambár meg kell vallani, hogy ennek a módszernek is van gyöngye oldala, vagy inkább rossz következése; s épen a Lewes könyvében is megbosszulta magát, a mennyiben a csoportosítás némileg ferdévé teszi, egyes részeiben, az általa nyert képet.

Például — Goethe, mint lyrikus, hosszú élete egész pá-

lyáján, legkorábbi ifjúságától legkésőbb vénségeig nem szünik meg működni. Mint lyrikus, talán az egy Faustot kivéve, a legnagyobb mindenek fölött; dalai, balladáái, római elégiái, epigrammái, alkalmi s vegyes költeményei, száz- meg százával öntik előnkbe, mint bőségszaruból, az örök friseségű virágot. S mégis Goethének, a lyrikusnak a képe nem domborodik ki előttünk elég teljesen a Lewes könyvének lapjairól. Pedig élete minden szakából hoz föl egyes kiváló s életrajzi érdekekkel is bíró lyrai költeményeket; rólok, elszórva, az életrajz egyéb adatai közt számos érdekes adatot s észrevételt is találunk; de csak pályája tetőpontján, Faust után, vet egy általános, összefoglaló tekintetet a lyrai költeményekre, s itt is egy pár kitűnő darab (*A korinthosi ara, az Isten és bajadér* s még egy-kettő) elemzésével beéri a helyett, hogy inkább lyrai költészetének fő jellemét: az egyéni őszinte valóságot állítaná előtérbe s mutatná ki *egész* írói pályáján. S ez átpillantás után aztán megint nincs szó a lyrikus Goethéről. Előbb egy helyen némi részletességgel szolt a Római elégiák keletkezéséről s művészi és életrajzi jellegéről, de ez is csak igen kis része a Goethe lyrájának. S így azt, a miben Goethe, talán Fauston kívül, a legnagyobb: sem részleteiben eléggé megvilágítva, sem elég jellemzően összefoglalva nem találjuk föl a Lewes könyvében; mintha e kitűnő író és tudós, a ki írói pályáján maga is mindenben dolgozott, csak a lyrában nem, a Goethe lyrája iránt nem bírna elég érzékkel. S ez talán a legnagyobb hiba melyet a Lewes egész művében találhatunk.

Ellenben ugyan e pragmatikus előadási módnak köszönhetjük azt a rendkívül világos s szintoly tanulságos egybeállítását a Goethe tudományos vizsgálódásai, írásai, s egész munkásságának, mely a könyv egyik legszebb s egyszersmind legterjedelmesebb fejezetét (*A költő mint tudós* címűt) be-tölti. Teljes összeállításban s alapos bírálatban részesül itt Goethe életének az az oldala, és pedig talán először, mert ez oldalról Németországon, saját hazájában, soha sem volt s még maig sincs kellőleg méltatva.

Általában érdekes, hogy valamint Shakspere-t a német Gervinus előtt saját hazájában senki annyi tanulmánynyal nem fejtegette, úgy viszont Goethének sem akadt a *maga* hazájá-

ban olyan életirója, mint az *angol* Lewes. A két nagy rokon nemzet e téren is visszaadta egymásnak a kölcsönt.

Goethe, a főszemély, mellett hű rajzát találjuk a Lewes könyvében a nagy író kortársai közül azoknak, a kikkel közelebbi — s itt-ott a kikkel távolabbi érintkezésbe jött; az egész kornak, a melyben, s a szinpadnak, a melyen működött. A XVIII. századi Weimar eleven képe áll előttünk, a mint a bekövetkezett világesemények a XIX. század Németországába beolvasztják. Lewes könyve nemcsak életrajz, hanem kitűnően sikerült korrajz is egyszersmind.

Ime, Tek. Akadémia, mily nehezen tudok még most is, annyi év múltán e könyvtől s az általa költött benyomásoktól megválni. Szívesen mulatok a gyönyör emlékéen, melyet nekem első — s ismételt olvasása és a huzamosb vele foglalkozás okozott; hálásan emlékezem arról, hogy mélyebb bepillantást adott nekem a német költők legnagyobbikának szellemébe és jellemébe, hogy ösztönt adott a vele s kivált lyrai költeményeivel való huzamosb s szeretetteljes foglalkozásra; de hálásan különösen a tanulmányért és tanulságért, a mit belőle merítettem, egyszerre társalognván e könyvben két oly kiváló s egyetemes szellemmel, mint Goethe és Lewes.

Lewes! láttuk őt a szépirodalom terén, mint tragédia-, vigjáték- s regényíró, többé-kevésbbé sikerült kísérletekkel; az irodalmi kritika terén s mint journalistát folytonosan s nagy elismerés mellett működni; láttuk a bölcészet s annak története s az irodalom-történet mezején, két fő művével, valódi remekművekkel a magok nemében, hírnevét örökre megalapítva.

De nagy terjedelmű munkássága nem határozódik ezekben. 1858-ban megjelent *Tengerparti tanulmányai*val (Seaside Studies), 1859-ben megjelent *Közéleti Élettanával* (Physiology of Common Life), s 1862-ben megjelent *tanulmányai*val az állati élet körében (Studies in Animal Life), egészen új térre lép: a bölcészeti tanulmányokra alapított természetvizsgálat terére; melyek aztán előkészületül látszanak szolgálni két utolsó munkájához: a *Lélektanhoz* (The Study of Psychology), mely élete utolsó évében, 1879-ben jelent meg; s ahhoz a nagy munkához, élete legnagyobb művéhez: melynek címe: *Az élet*

és lélek kérdései, (Problems of Life and Mind), melynek első folyama 1873-ban, a második 1875-ben, a harmadiknak első kötete 1877-ben jelent meg, két utolsó kötete pedig kéziratban s részint befejezetlenül maradt s kiadása nevének — a kitünő regényíró George Elliotnak gondoskodásából történt.

Az angol irodalomban ellentmondás nélkül általánosan el van ismervé, hogy a tiszta bölcsezet terén s az elvont szemlélet törvényeiben, Lewes, pályája végén, vetélytárs nélkül az első helyet foglalta el. Eltekintve befejezetlenül maradt *Synthetic Philosophy*-jától, alig tarthat igényt egy élő angol író műve is arra, hogy a *Lélek és Élet kérdései*-vel párhuzamba tétessék, a tartalom gazdagsága, a bonczolás élessége s a kidolgozás ragyogó volta tekintetében. Bármily nagy becsben tartásuk is egyik vagy másik philosophiai vagy theologiai rendszert, annak párhívei: azt mindenki elismeri, hogy minden tekintetben tartalmasabb és becsesebb művet e téren az utóbbi nemzedék, — egyetlen kivétellel — nem hozott létre. Korunk nagy és égető kérdésében, a materialismus és spiritualismus közötti harcban, — a gondolkodás végtörvényei, a bizonyítás szabályai s az elvont logika terén, — az objectiv és subjectiv világ, — az eszmék és tények egymásiránti viszonyában: sem behatóbb, sem kimerítőbb mű, korunkban nem íratott mint e *Problemák*; s különösen az a rész, mely *A lélek testi alapja* (The physical basis of mind) címét viseli, mely a test és lélek közti viszonyt, az érzéki benyomások átadását az öntudatba és észleletbe, az élettani tudományok általános bölcsezeti felfogását tartalmazza, e mű, míg egyfelől úttörő sok tekintetben, az előbbi vizsgálatok, elméletek és következtetések összegezésében különösen kitünő.

Lewes e műve sokkal elvontabb, mint előbbi két népszerű műve, melyek hirnevét megalapították, a Bölcsezet története s a Goethe élete, melyek oly hatást tettek az elmékre, mint egyetlen munkán — megnevezem: a Stuart Mill *Logikáján* — kívül korunkban egy bölcsezeti munka sem. De a három nagy műnek, melyek együtt alkotják Lewes dicsőségét: egy közös tulajdonsága van: a világossággal párosult mélység.

Az irodalom feladatát, mely nem határozódik csak a tudományos anyagnak a vizsgálódás és kutatás által gyarapítá-

sában, hanem annak az értelmes sokaság számára hozzájárulhatóvá és így közkeletűvé tételét is magában foglalja, mint a hogy az arany magában s rudakban még nem tesz gazdaggá nemzetet, hanem csak forgó pénzzé verve s tényleg forgalomba is hozva, — az irodalom e feladatát, uraim, korunkban egy nemzet sem oldotta meg oly teljes mértékben, mint az angol. A németek az elvont gondolkodásban egyfelől, s a tudományos anyag halmazra hordásában másfelől, talán az elsőséget követelhetik magoknak. A francziák viszont az anyag tetszetős, de néha felszínes feldolgozásában s abban a könnyűségben, mely a részletelnél a könnyelműségig megy, csak hogy népszerűen tárgyalja s ragyogó iránylyal és csillogó szellemmel tegye behizelgővé a legnehezebb dolgokat is: állanak első sorban. Elég egy Renanra hivatkozni. De alaposágot világossággal, a részletek nagy sokaságát rendszerességgel, a lelkiismeretes kutatást az előadás mesterkéletlen egyszerűségével párosítani: e részben az angolokat illeti az elsőség. S így a tudományt a nagy közönség komolyan tanulni akaró részének hozzájárulhatóvá tenni, a nélkül, hogy elsekélyitenék s a csillogás kedvéért felületessé tennék: ez legnagyobb mértékben az angolok sajátsága.

E sajátságok által tündöklék Lewes is; s nemcsak mint mély gondolkozó és fáradhatatlan kutató szerezte meg az alapos tudós czimét, hanem mint világos elemző és a legnehezebb feladatokat is hozzájárulhatókká tevő előadó, a kitünő író dicsőségét is.

Két nagy népszerű műve által nálunk is ismeretes; Bölcsezet Története s Goethe élete, akadémiánk kiadásában közkezen forognak; példányul szolgálnak nekünk, egyik az elvont gondolkodás eredményeinek közérthető előterjesztésére, a másik az irodalom-történeti kutatás lélektani s erkölcs-rajzi feldolgozására; mindkettő az előadás világosságára, keresetlen, csillogásnélküli, de meggyerő módjára.

Vajha példája hasson s legyen termékenyítő irodalmi műveinkre s különösen tudományos szellemünkre és modorunkra. Ha tudományos irodalmat akarunk, modern értelemben, szakítanunk kell a csupán anyagot halmozó s minél több adatot nyersen egymás mellé állító eljárású móddal. A tudomány két-

ségkívül sokat nyer már ez által is, de az irodalom még vajmi keveset. Az anyaggyűjtés után, mely még csak az első — bár kötségekívül szükséges — lépés, következni kell a kritikának, mely magának az anyagnak a becsét, vagy a becs különböző fokozatait határozza meg s — mint a választó viz — a selejtes salakot a tiszta ércztől elkülönzi. S csak most, ha az anyag együtt van s józan kritikával becsmértéke meghatározva, következik az, a mi a tudomány fáradságos munkájának eredményeit még csak irodalmi művé teszi: a feldolgozás. Ebben a kiválóan irodalmi feladatban a művészi alakításnak, az arányosság érzékének, sőt magának a külső irálynak is felette fontos szerep jut. Ezek nélkül tudhat valaki sokat, lehet nagy tudós, sőt kritikai lángész is; nagy író csak az, a ki a műalkotás eme föltételeit mind egyesíti magában, s nagy irodalom csak az, a melyben a tudomány fáradsággal összehordott anyaga, miután kellő kritikával szétválasztatott és rendeztetett, az ismeretek minden ágában művészi feldolgozásra is talált. S azért, míg az anyag gyűjtésében és a kritikában a németeknek, a formaérzékben a francziáknak szivesen megadjuk a tőlök el nem vitatható elsőséget: a két rendű s nehezen is egyesíthető jelesség aránylag legteljeseb egyesülésére csakugyan az angol irodalomban kell a példányokat keresnünk.

E nagy irodalom, mely csak korunkban, a történetírásnak egy Macaulayt és Carlyle-t, Buckle-t és Motley-t, a természettudományoknak Darwint, Lubbockot, Huxleyt, a nyelvészetnek Max Müllert, a bölcsészetnek Stuart Millt adott vagy nevelt, e nagy irodalom, mely a földgömb egész kerületén ott-honos világnyelven beszél s így az emberi szellem termékenyítésére és kiképzésére mindenütt hat, — hat nem csak az által a mit ad, hanem példájával arra is a mikép adja — e nagy irodalom a legkitünőbb nevei közé sorozta Lewes György Henriket is; s ezzel azt hiszem, sok van mondva. Mert kis faluban, vagy kis országban elsőnek lenni, oly helyi dicsőség, mely hizeleghet a híúságnak; de nagy ország legelsői közé soroztatni: maradandó s igazi dicsőség.

Mi örülhetünk s büszkék lehetünk reá, hogy mint Akadémiaink tagját, őt a magunkénak is vallhattuk; örülhetünk s szerencsénknek mondhatjuk, hogy legszebb munkáit a magunk

irodalmának is sajátjává tehattük, de *hasznunk* e dicsőségből és szerencséből csak úgy leend, ha példája hatni fog egyszersmind tudományos irodalmunkra is. Akadémiaink e célra nem tehet jobbat, mint a mit oly művek meghonosításával már is oly sikeresen tesz, a melyekben a tudományos tartalom oly művészi formában jelenik meg, mint a Macaulay Angol történetében, a Nisard életrajzaiban és francia irodalomtörténetében, s Lewes két munkájában. Ily példákat látva az olvasók, tudni fogják mit kelljen és mit lehet követelniök az íróktól; s az írók igyekezni fognak a mesterművek által kényes izlésüvé tett közönség igényeit kielégíteni.

És ha ez tudományos irodalmunkban is bekövetkezik egykor, s a tudomány komolyságával a forma szépsége nem fog többé összeférhetetlennek vagy épen annak méltóságán alul állónak tekintetni, sőt elengedhetetlennek arra, hogy a tudományos mű az irodalmi mű nevét is megérdemelje: e sikerben *Lewesnek* és két főművének is meg lesz a maga része.